

Samirə Əliyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
samira-1971@yandex.com

AŞIQ PAŞA VƏ ONUN “QƏRİBNAMƏ” ƏSƏRİNİN MƏLUM ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ HAQQINDA

Açar sözlər: *Aşiq Paşa, “Qəribnamə”, əlyazma nüsxəsi, sufizm, Anadolu.*

Ключевые слова: *Ашик Паша, «Карибнаме», рукописный список, суфизм, Анатолия.*

Key words: *Ashiq Pasha, Gharibname, manuscripts copy, sufism, Anadolu.*

Əsərlərini yalnız türk dilində yazmış böyük şair Aşiq Paşa 1272-ci ildə Kırşəhərin Arabkır bölgəsində anadan olmuşdur. XIII əsrin əvvəllərində Orta Asiyadan – Xorasan bölgəsindən Anadoluya köç etmiş olan tanınmış mütəsəvvif Baba İlyasın nəvəsidir. Onun babası Baba İlyas Kırşəhər və ətrafındakı türkmən oymaqlarının şeyxi olmuş, onlarla birlikdə Səlcuqlu Sultanı II Giyasəddin Keyxosrova qarşı təşkil olunmuş Babayi üsyanında mətinliklə iştirak etmişdir. Oğlu Müxlis Paşa Osman Qazinin güvəndiyi adamlardan olmuşdur. Kırşəhərdə yaşayan Müxlis Paşanın üç oğlundan ən böyüyü Əlaəddin Əli idi. Buna görə də Əlaəddin Əli Baş ağa, yəni ən böyük qardaş olaraq tanınmışdır. “Baş ağa” adı zamanla “Beşə”, sonra “Paşa” olaraq söylənmiş, şeirlərində də Paşa təxəllüsündən istifadə etdiyi üçün əsil adı unuduluraq Aşiq Paşa kimi tanınmışdır.

Aşiq Paşa din və təsəvvüfə kırşəhərli Şeyx Süleymandan öyrənmişdir. Osmanlı dövləti yeni qurulduğu illərdə atası ilə birlikdə Osman Qazinin yanında xidmət etmişdir. Sultan Orxan Osmanlı bəyliyiində hakimiyyətdə olduğu illərdə Kırşəhərə geri qayıdaraq ata-baba yurdunda yaşamışdır. Aşiq Paşa Kırşəhərdə Əxilik təriqətinin “mürşid”i olmuş, ətrafına toplanan Oğuz boylarına dostluq və qardaşlıq hisslərini aşılaraq, onlarla türk dilində ünsiyyət qurmuş, şeirlərini birmənalı olaraq türkcə yazmışdır. Aşiq Paşa ətrafındakılarla türkcə danışmaq, əsərlərini türkcə yazmaqla kifayətlənməmiş, eyni zamanda o vaxt dəbdə olan ərəb və fars dilləri qarşısında türk dilinin qızgın müdafiəçisi kimi çıxış etmişdir.

Anadolu Səlcuqlu sultanları türk olsalar da, türk Oğuz boylarıyla Anadoluda ilk türk dövlətini qursalar da İslamın təsiriylə ərəb, İran mədəniyyətinin təsiri ilə fars dilinə rəsmi dil kimi yanaşmışlar. Buna qarşı ilk etiraz Anadolu Oğuz boylarından gəlmiş, hətta 1277-ci ilin may ayında Karamanoğlu Məhmət Bəy, Səlcuqlunun paytaxtı Konyanı alaraq türk dilini dövlət dili elan etmiş və bununla bağlı fərman çıxarmışdır. Bu fərmandan sonra türkcə yazan şairlərin sayı artmış, Mövlanənin oğlu Sultan Vələd, Şeyyad Həməzə, Yunus İmrə kimi şairlər türk dilinin ən gözəl şeir nümunələrini yaratmışlar.

Aşiq Paşa da bu şairlərdən biri olmuşdur. Hətta öz “Qəribnamə”əsərində türk dilinə lazımı qədər əhəmiyyət vermədikləri üçün o dövrün ziyalılarından gileylənmişdir. Aşiq Paşa şeirlərində türkün tanrı və yurd sevgisini, sülhpərvər

dünyagörüşünü, dostluq və qardaşlıq hisslərini təbliğ etmişdir. Aşiq Paşa 3 noyabr 1333-cü ildə Kırşəhərdə vəfat etmiş, orada dəfn edilmiş, məzarı üzərində naxışlarla bəzədilmiş, dümağ mərmər döşənmiş türbə ucaldılmışdır.

Qaynaqlara müraciət etdikdə Əlvən Çələbidən başqa digər təzkirələrdə ondan ətraflı məlumat almaq olmur. Yalnız Lətif (ö.m.1582) öz təzkirəsində ondan bəhs edir. Lətif onun haqqında yazır: onun vəlilərdən, aşiq, arif və təriqət yolunda sahibi-maarif biri, əslən əcəm sərhəd boylarından gələn və Kırşəhəri vətəni seçən bir ailədən olduğunu yazır. Sonra Sultan Orxan dövründə Həzrəti-Hacı Bəktaş ilə eyni çağda yaşadığını və görüşüb söhbətdə iştirak etdiyini xatırladır. Aşiq Paşanın həyatının təfərrüatına vardıda Lətifinin qeyd etdiyi kimi, onun sadəcə Sultan Orxan zamanında yaşamadığı bilinir. Şair, artıq ömrünü sülalə olaraq tamamlamış bir dövlətin son hökmdarlarını gördüyü kimi, Osmanlı Dövlətinin quruluşunu da görmüşdür. 1272-ci ildə anadan olduğunu nəzərə alsaq Aşiq Paşa uşaqlığını III Qiyasəddin Keyxosrov (1266-1284), cənclik illərini Sultan II Məsud (1284-1296, 1302-1310) və III Aləddin Keykubad (1298-1362) zamanlarında keçirmiş, yaşlı vaxtının 7 ilini Osman dövründə yaşmışdır (5,44-45).

Beləliklə, o, üç Səlcuqlu və iki Osmanlı hökmdarı olmaqla beş sultanın səltənət zamanlarında ömür sürmüşdür. Bu illərdə təhsilinə Kırşəhərdə davam etmişdir. Süleymani Türkməndən təsəvvüf dərsləri aldığı kimi, qayınatası Şeyx Osmandan da dərslər almışdır. Dövrünün siyasi şəxsiyyətləri, həmçinin alim və şeyxləri ilə yaxın əlaqələri olmuşdur. Osman Gazinin istiqlalının elanı zamanı baş tutmuş məclisdə də iştirak etmişdir. Kırşəhərin Osmanlı torpaqlarına birləşdirilməsində böyük xidmətləri olmuşdur. Burada açdığı zaniyədə elm nəşrinə çalışaraq xalqı maarifləndirmiş, Kırşəhərin bəyi təyin olunmuşdur (3,14-15).

Aşiq Paşanın ən məşhur əsəri türkcə yazdığı 12 000 beytlik "Qəribnamə"dir. Məsnəvi olaraq yazılan on fəsilli bu əsər dini nəsihətlərlə zəngin əxlaq kitabıdır. İllər sonra Süleyman Çələbi bu əsəri oxumuş və ondan təsirlənmişdir. Aşiq Paşanın əruz və heca vəznində yazılmış şeirləri, qəzəlləri, ilahiləri də vardır. "Qəribnamə"nin isə ilk nüsxələri əslində XV əsrə aiddir. Türkiyə ərazisi daxilindəki kitabxanalarda və kolleksiyalarda 81-i, 35 ədədi də Türkiyədən xaricdəki kitabxanalarda mövcuddur. Beləliklə, əsərin bilinən 116 nüsxəsi mövcuddur (2,9).

Əsər bəzi qaynaqlarda "Divani-Aşiq Paşa", "Maarifnamə" və "Gəncnamə" kimi adlarla keçirsə də Aşiq Paşanın özünün

Bu Gəribnamə anın gəldi dilə,

Kim bu dil əhli dəxi məni bilə.

beytindən də aydın olduğu kimi, o, əsərin adını "Gəribnamə" qoymuşdur. On bölüm şəklində yazılan əsərin, nüsxələrə görə beyt sayı müxtəlif cür göstərilir. "Gəribnamə" ilə bağlı tədqiqatlarda təxmini olaraq 12 min beyt olduğu deyilsə də, Sədəttin Nüzhet Ərgünün məlumatına görə 10015 və yaxud 10312 beytdir.

"Qəribnamə"nin nüsxələri içərisində ən qədimi və ən yeni olan nüsxələr Adnan Ötökən İl. Xalq Kitabxanasında saxlanmaqdadır. Bu kitabxanada 320 nömrəli şifr qeydi altında 830 h./1427 m., ən qədim, nüsxə, ən yeni nüsxə isə 57 nömrəli şifr altında saxlanan, 1339 h./1921 m. ilində üzü köçürülmüş nüsxədir. Əsərin 1920-ci illərə qədər, 600 illik bir tarixi zaman kəsimində nüsxələri çoxalaraq artması əsərin

qiymətinin misilsiz olduğunu bir daha sübut edir. Burada, “Qəribnamə” əlyazmasının bir neçə nüsxəsinin elmi-paleoqrafik təsvirini veririk:

1.Dublin şəhəri Çester Betti kitabxanası, h.803-cü il, miladi, 1400-cü il. 472 nömrəli şifrə. 34,2 x 24,5 (26 x 17,7), sətir sayı 11. həcmi 168 vərəq. İri nəsx xətti ilə yazılmış mətn başdan-başa hərəkəlidir. Ahərli təbii rəngli kağıza yazılmışdır. Arxa tərəfi qəhvəyi dəri olan cildini içi sarı rənglidir. Cildi son dövrlərə aiddir və o qədər də səliqəli cildlənməyib. Forzası – başlıq yeri orijinal üslubda bəzədilmişdir.

Haqqında ilkin məlumat London Universitetinin professoru V.Minorskinin 1958-ci ildə C.Vilkinsonun təqdimatı ilə nəşr etdirdiyi “Çester Betti Kitabxanasındakı miniaturlu türk əlyazmaları kataloqu”nda verilmişdir. 472 şifrli nüsxə kataloqda əlavə əlyazmalar bölməsində - səh.109-110-da təsvir olunmuşdur (8,109-110). V.Minorski “Qəribnamə”nin müəllifini, yazılma tarixini göstərir. Qədim osmanlı şairinin abidəni qələmə almaqda məqsədinin Türkiyədə sufizm ideyalarını yaymaq olduğunu diqqətə çatdırır. Əsərin nüsxələrinin əvvəlində verilən ənənəvi farsca müqəddimə bu əlyazmada yoxdur. Belə ki, bu nüsxə türkcə müqəddimə ilə başlanır.

2. Süleymaniyyə Kitabxanası. Laləli, 1752-ci il miladi.

I-II cildlər. 41x30 (29x21) sm, 282 və 240 v.; hər sətir -11 sətir;

Xətti sülüs, kağızı-ahərli, krem rəngli, h.əbədi kağız. Zahriyə, sərlövhə sonu nəfis təzhibli, fəsil başları qızılı ulduzlarla bəzədilmiş, 882-ci il hicri.

Başlanır:

Allah adın eytlüm əvvəl ibtida,

Qandan oldı ibtidavü intiha.

Bitir:

Hər kim dinlərsə bu sözüvü cəlil,

Rəhmətin olsun ana hər dəm dəlil.

Hər nəfəs bin rəhməti Haqqın ana,

Kim yazanı Fatiha birlə ana.

Bu nüsxə Məmluk dəvadarlarından Yaş Bəgin kitabxanası üçün yazılmışdır. Sultan Gavrı zamanında yaşayan Yaş Bəg şair olmuşdur. Sultan Gavrı bu şəxsin ölümü münasibətilə mərsiyələr də yazmışdır. Əlyazmanın əvvəlində farsca müqəddimə verilmişdir. Əvvəldən axıra qədər Failatün Failatün Failün vəznə ilə yazılmışdır.

Bu nüsxənin birinci cildi, on babdan meydana gələn əsərin bir və VII bölmələrini özündə ehtiva etməklə özündə 5640 beyti əks etdirməkdədir. Bu hissədə əsər haqqında bilgi verilir və hər bölmə 2 beytlə tanındılır. Daha sonra yer alan 228 beytlik hissədə isə: tövhid, münacat şeirləri vardır. Bunu sıra ilə Peyğəmbərin tərfi, dörd xəlifənin mədhi və Peyğəmbərin nübüvvətinin isbatı üçün yazılan şeirlər davam etdirməkdədir. “Gəribnamə”də belə bir tərtibdən sonra əsil bölmələrə keçirilir.

On bölmədən meydana gələn əsərin hər bölməsinin də on qissəyə yer verməsi və bölmədən bölməyə genişlənərək, bir nizam içində getdikcə açılması bu möhtəşəm əsərin ən diqqətçəkici xüsusiyyətidir. “Gəribnamə” əsəri ən azı 550 mövzunu özündə ehtiva edir.

3. Almaniya, Tübinger Depot der Staatsbibliothek , şifr nömrəsi 1684.

Ölçüsü: 26,5x18 (20x13) sm,

336 vərəq, sətir sayı – 17; qaydasız, hərəkəli nəstəliq xətti ilə yazılmışdır.

Kağızı: sarımtıl qəhvərangli, lifli, su yollu filiqranlı kağız; ayətlər, cədvəllər və başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılmış. Cildi: solğun şəmsəli. qəhvərangli meşin cild. Katibi: Əhməd bin Pir Həsən əl-Konəvi əl mövləvi, 850 H.

Başlanır:

Allah adın eytlüm əvvəl ibtida,

Qandan oldu ibtidavü intiha.

Bitir:

Eydənə dinləyəne vü yazana,

Rəhmət eylə ya ilahi Rəbbana.

4. Konya, Kayınoğlu kitabxanası, nr.13634.

13x26 (12,5x20,5) sm, 361 vərəq,

Sətir sayı – 15, aradakı bölmə başlıqları qırmızı. Yarıdan sonra bəzi vərəqlər gülqurusu rəngində. Çərçivəsiz, açıq qəhvə rəngli bez cild. Hərəkəli nəsx xətti ilə ahərli kağıza yazılmışdır.

5. Kayseri, Rəşid Əfəndi kitabxanası. nr.9444.

26x17,5 (22x13,5) sm, 287 v. sətir sayı 19, nəstəliq, ahərli kağız. Mövzu başlıqları ilə ayət və hədislər qırmızı, cildi parçalanmışdır. Katibi – müstəsih Abdülhəsən bin Pir Hacı, 1060 h.

M-470/ (köhnə: 11746) – Bakı nüsxəsi (9).

غريب نامه

Qəribnamə

على ابن مخلص ابن الياس

Əli ibn Müxlis ibn İlyas

كاتب: اسماعيل محمد بن سعد الدين الطونوي

Katib: İsmayıl Məhəmməd bin Sədəddin ət-Təvnəvi

Xətti: nəsx

Tarix: h.895/m.1489-cu il

Cildi: yoxdur

Həcm: 324 vərəq (4b-316a)

M-470 şifrli əlyazma kitabında “Qəribnamə” 4b-316a vərəqlərində verilib. 317a vərəqindən isə Aşiq Paşanın digər bir əsəri yer alıb (9). Bakı nüsxəsi haqqında ilk dəfə professor Azadə xanım Musayeva Azərbaycan EA-nın Xəbərlərində “Əli ibn Müxlis və onun “Qəribnamə” rariteti” adlı məqaləsində məlumat vermişdir (6).

Ümumi başlanğıcları eyni olan Bakı və Tübingen nüsxələri Dublin nüsxəsindən fərqlənir. Lakin nəzmlə olan əsas mətn hər üç nüsxədə “Allah adın edəlim əvvəl ibtida” misrası ilə başlanır. Babların və dastanlarının başlıqları da demək olar ki, eynidir.

“Qəribnamə” əsərinin görünüşcə ən gözəl olanı Süleymaniyyə Laləli; ən sağlam olanı isə Almaniyada tapılan nüsxədir. Konya Koyunoğlu və Kayseri Rəşid Əfəndi nüsxələrində əksikliklər təsbit edilmişdir. Bu cür çatışmamazlıqlar başqa “Gəribnamə” nüsxələrində də vardır.

Ədəbiyyat :

1. Axundova S. “Qəribnamə”nin İrlandiya və Tübingendə mühafizə edilən iki qədim nüsxəsi //Əlyazmalar İnstitutunun 50 illiyinə həsr edilmiş Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri. VII Respublika elmi-nəzəri konfransının materialları. - Bakı : Örnək nəşriyyatı, 2000. – 316 s.
2. Bursalı Məhməd Tahir. Aşiq Paşa // Türk dərnəyi. – İstanbul, 1327. - 1-ci sayı.
3. Ənvər Behkan Şapalyo; Kırşəhir böyükkləri. - Ankara : San mətbəəsi, 1967.
4. Fuad Paşa. Aşiq Paşa, İA, s.705.
5. Lətifi. Təzkireyi-Lətifi. - İstanbul : Dərşaadət İkdam mətbəəsi, 1314. - S.44-45.
6. Musayeva A. Əli ibn Müxlis və onun “Qəribnamə” rəriteti // Azərb.EA-nın Xəbərləri. (Ədəbiyyat, dil və incəsənət ser.). – 1998. - № 3-4.
7. Musayeva A. XIV əsr ümumtürk abidəsi “Qəribnamə” və onun Azərbaycan əlyazması // Əlyazmalar Yanmır. – 2015. - № 1. - S.36-41.
8. Minorsky V. The Chester Beatty library a Catalogue of the Turkish manuscripts. - Dublin,1958. - S.109-110.
9. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. M-470. كتابي غريب نامه عشق پاشه. علی ابن مخلص ابن الیاس

Самира Алиева

ОБ АШИК ПАШЕ И ИЗВЕСТНЫХ СПИСКАХ РУКОПИСЕЙ ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ «КАРИБНАМЕ»

Резюме

Ашик Паша родился в 1272-ом году по христианскому летоисчислению в городе Арабкыр региона Кыршехир. Его отца звали Мухлис Паша, а дедушку - Баба Ильяс. По завещанию своего отца Ашик Паша получил совершенное воспитание от Шейх Османа, глубоко изучил мирские и теософические науки. Он являлся одним из известных ученых той эпохи, умер 3 октября 1332 года и был похоронен в Кыршехире.

Ашик Паша высоко ценил турецкий язык и неоднократно подчеркивал значимость турецкого языка для государства. Его самым большим произведением является «Карибнаме», которое состоит из 10592 бейтов (двустуший). «Карибнаме» состоит из десяти разделов, каждый из которых, в свою очередь, состоит из десяти частей. Произведение выделяется по оригинальности формы и содержания. Было написано простым и понятным языком, а также отображает языковые особенности своей эпохи. Ашик Паша написал это произведение для своего народа в тот период, когда турецкий язык не воспринимался. Произведение привлекает внимание не только формой и содержанием, а также вызывает интерес с точки зрения отображения поэтом утонченных мистических тем на турецком языке.

Samira Aliyeva

**ABOUT ASHIQ PASHA AND HIS “QHARİBNAME”S KNOWN
MANUSCRIPTS COPYS**

Summary

Ashiq Pasha was born in 1272 in Arapkir of Kırşehir Region. He is the son of Muhlis Pasha the son of Baba İlyas. Due to his father's wish and will, he was well educated by Seyh Osman and he had a good knowledge of physical and spiritual sciences. He was the famous scientist of his age. He died in 1332, and his tomb is in Kirshehir.

Aşık Paşa gave enormous importance to Turkish language and emphasized the importance of language for the state in his works. His most significant work is Gharibname which consists of 10592 couplets. It has three chapters and each chapter includes ten subsections. Also Garibname has original content and arrangement. It has written in clear and comprehensible manner and it has given linguistic characteristic of Turkish in its own age. Ashiq Pasha has written this book for Turks when Turkish was despised. It is not only important as content and form, but also it is important to write mystic topics in Turkish.